

1-9*

7/13 PP. 1-9

4p (6/6)

J. Masiangoako

K32/13

Knowledges. 302 Knowledge and
conceptions of the Tswana about natural phenomena

Tholego ea letsatsi, no ngoedi le di' naledi' ga ne e itse, ne di' bona fela ele dilo tsā le godimo. Ga gona motho ea itšeng tholego ea tsena. Letsatsi lona tsena le fitisa tsē di' ngoe ka gore lona ga ne ea fitšele ba le tsile tsina, le gore motho a le thokomele. Ngoedi le ene, ga go itšise tholego ea gagwe, fela ne itse se ka ga ngoedi, bo rne ba ne, bo gologolo monna o mongwe o hile a nena matthako ka tsā Sondaga. Janong modimo oa borragoe, oa be o maea mo ngoedi a oetsoe ke letthako. Le ka jeno o ntse a nole letthako leo mo ngoedi, le bana ba rona ne ba nita gore mo ngoedi gona le monna o nole letthako, o na a nena ka Sondaga, jalo modimo oa bo ntata goe oabe o mo noesa letthako leo. Gape se sengwe se ne se itšeng ka ga ngoedi, bo ntata rona mogolo ba ne ba leletse gore ge motho ge motho a ka lebelo ngoedi bo nigo, motho eo o tta rotela mo di'kolong. Janong ngoana o mongwe le eomongwe mmagwe o mo natile gore ge a ka lebelo ngoedi o tta rotela mo di'kolong. Janong ngoana eo ~~ngone~~ mongwe le eomongwe o itšise ka thata gore a sehe a lebelo ngoedi. Ga gona motho ea ka lebelang, ba botše nena tsaba, o mo lebelo fela, eseng sebaka o ntse o mo lebelo, o gadima

2

302

K32/13

112

fella, o be o tlogela. Ga go ise go leke ope, gone
 a tte a bone, gone a he nete gongwe nyala. Go
 fijala ga ngoedi, ga go di-sioe, le gona ga go
 mahalloe. Kona neea ngoedi gongwe letsatsi le eabe
 le sule, ha gone le eabe le sa apesioa he maru
 gongwe masi. Le malatsi a ngoedi ga ne ea bale,
 ne lebeleletse fela ge e rogoa (new moon) ge etsoa
 hosigo, neea ne ngoedi e ile fijing. Ke gone ea be
 ele gaufi le gone e fela. Le di tiro ga di ea thibeleloa
 gone motho a seke a itirela se a rata go sedira.
 fela se se itioe se ngoedi a nang le sona se sa
 siamang he se, ge ngoedi e rogoa, ea tshulama e na
 le bolwetse, batho ba tta tthuseloa he bolwetse, le
 ge bo sa simolle le sona ngoedi, bo tta une bo
 tta ge entse ea fijing. Seo ne se etse tthoko
 thata, me kafa ne iteng ha teng go na jalo, batho
 ba loala

1. Ge entse jana ke gone e tsholla bolwetse ho bo tona
 thata, batho ba tta toanoa he mehgothoane,
 mefihela, di tthogo le amangoe.
2. Ge entse eana e atarethe bolwetse, e bo busetsa
 kwa godimo, ga botle, kwa tase. Le batho ga ba
 he ba fihela thata, ha gone bolwetse he bona
 ho a tlaroetseng kwa godimo.

Stars: Dinaledi di itsoe thata, le gona ne di etse
 tthoko. Gape na be ra diraea naina, re itse gore
 di tsamoa le ngoaga. Ka nako engwe ea ngoaga
 o tta bona e ngwe hou gongwe ntho engwe. Janong
 o tta itse gore be nako epe ea ngoaga. Dinaledi
 tse di itsoe thata he tse:—

Kgogamasigo or Kopadilallo = mars

Selanela = Jupiter

Diholobe = comet

molalattadi = milky way

Naka = morning stars

Kgogamasigo he naledi e itsoeng thata, selamo e oela
 ge le tsoa le sena go oela, ge selamo se ntse se
 gogaga e tsoa bosigo, go fithela selamo se be
 se tta gape.

Selanela he naledi tse o hareng e ngwe ge o e bona, jela
 ge o e lebelele o tta fithela o hare di dintsi, ne lepa
 masigo ha eona, gone ge ele fa na, masa a sele, ge
 ele fa na esantse ele bosigo.

Diholobe: he di naledi tse di se kgotthonyana tsona ne
 lepa ngoaga ha tsona. Ke gone ge di fitha fa na
 he nako ea gore ea ngoaga, ge di tsoa bosigo he
 mariga, ge di tsoa e ise e ne bosigo thata selamo
 se tsoene. Naka he naledi e tsoang mariga ha nako
 e phefo e tshubang ha eona. Ke gone eona e

4

K32/13

302

12. H

bona mariga kafa rona ne elepileng hateng.
 fela fela ga ne itse ttholego ea di naledi tse ne di bona
 fela, le maina ne ea di taea fela, ne sa itse gore di
 tsoa nthu epe. fela ne pitthela boutata rona ba utse
 ba di bita ha maina a, ba di tthokometse, ba itse
 kafa di tsamalang le ngoaga hateng. le rona ne pithele
 rana ra di bita ha maina a boneng ba utse ba
 di bita ha ona, ga recaka ra di bita ha asele.
Light fighting & thunder: le gadima le tthadi ga ne itse
 ttholego ea tsona, fela di ngaka di ne bolela gore
 tthadi ke nonyane, le gadima ke di phuka tsa eona
 ge entse e foja, mo marung. Nonyane e di ngaka
 di e batla thata, e itse ke bona fela rona
 ga ne e itse. Gape di ngaka tsona di itirela tthadi
 ea bona, ba e bita tthadi-motoana, tthadi e ea
 bona eua, e bogale go phala tthadi ea pula.
 Tthadi-motoana ke motho o foja ha di tthare tsa
 gagole, tse a di iteng, o tseua mo letlalong la hgomu
 le fokoropane, gore ge a foja ho di mo kwa, o pithele
 o hare go duma pula. fela maru a tthadi-motoana
 o pitthela a utse motshanyana fela, ge o a bona
 o mahala gore ke maru a mo futa o fe. le goduma
 ga rona o hare go thoanya sebipi, le gona o
 tta pitthela a tsamala ha pele. Ba ba itse ba
 ha go bolela fela gore ke a eona tthadi-motoana.

Rainbow: molalattadi' he selo se re se itseng thata gore sekoba pula, ge ekane pula e sinolla ena, molalattadi' va lthagela, pula e ea phattala. Ka pele, pele jela fo ga reitse gore he eng, ge o koba pula, ltholego ea ona ga re oitse, re bona jela ontse o lthaga. Jang ga re itse le bontata rona ga ba re bolele sepe hu ga ona, le rona ga re ise re battisi nete ea ona gore o lthagile eang, ho kae.

Rain: Pula ga re itse ltholego ea eona, jela di ngaha tse di ngoe di itse go nesa, jela ga di re lthalosetse gore pula e lthaga kae. Di ngaha tse di nesang pula di lthokomella gore a gona le di beela. Ke gore gona le batho ba bangoe ba ba tsamayang ba baea ditso tse di sa batlegeng monageng. Dilo tse ba bolele gore batho ba bangoe ba be ba boite lepathe jalo pula eha sehe ea na, ge di ise di lthosioe. Batho ba tsanetse gore ba tsamae monageng ba di batle, ge ba di bone, ba di base ka mollo. Janong he gona di ngaha di lta sinolla gonesa pula, di ngaha tse di nesang pula di bidioa ~~ba~~ baroka. Ke tsona tse di itsioeng, ge motto a bidioa moroka he gore re itse jela gore he ene ene ngaha ea pula sebele. Ge ane gona le di beela re dumela ba botthe gore gona le di beela, batho ba tsanetse gore ba tsamae monageng ba di batle batle

6

302

K32/13

14.6

gore ha di tthose gore pula e tte ~~na~~ e ne. Mekgoa
 ea batho ge e sa siama e hoba pula, ke gore ge
 motto a soetsol ke ngoana gongol monna, o
 tsoanetse gore a sehe a tsamala fela monageng.
 Pele a tsa tsamala o tsoanetse gore a tthapisiwe
 ha di tthare, tsa megaga, ge a sena go tthapa a be
 a tsee megaga, a tsamale mo di tseleng mo, a di-
 gagaolle. Ke gona a ha itseng go tsamala monageng,
 fela gona le batho ba ba sekeng ba ela di lo
 tthoko. Lefatše, le ditšaba, le matsiha, le levatle go
 go itšwele ttholego ea tona, ke gore di bonoa fela di
 nšwe di lekana. Ditšaba tše di itšegeng gaupe le rona
 ke tše: Ditšaba tša bohule, Rakatane, Ratumoga
 ngoloe, Segulatoetše, Moneteletše, melodi ne itše o fela
 Kalobeng. Fa fela ga gona sepe se se tona se ne ka
 sebollelang ha ga ditšaba tše. fela moneteletše ke mo
 Bahgatta ba bolaeoeng ke Maburu -ge ba ne
 ba ba utsoetsa di kyomo. Bahgatta e ne eare ge
 ba tšaba maburu ba tšabele mo ditšabeng tša
 moneteletše. Fa gongol maburu a na a ba tobana
 ba ise ba tšene mo tona, fa gongol ba ba
 tovanele mo tona.
 Mollo-ga ne itše gore o bonoe ha mang, fela ne
 utsoa go tthose boutata rona ba ne ba fetša
 mollo. Le rona ne nšwele na o fetša, bare, monna

7

K 32/13

157

302

So na a phunya kotana a ntse a e kokotela ka di
kotananyana, ge a ntse a e kokotela, a be a
bona e kuela, ge a ntse a kokotela thata, labofelo
a be a bona tthaga e kuela, e be e tuka. Ke gona
a lemoga gore ge motho a gottla di kotana mo
go engoe mollo va tsoa. Ge tlogo go, batho ba
be ba simolla go fettha mollo ka di kgong, go
fettela ke be ke tthalefa, makgova a be a tta
re kopa le bona.

fela pele go ne gona le mollo o ne o tshunya ka
lettapa la le gakoa, ona ga ke o itse. Ba ne ba
tshola lettapa, ba le itaea ka le lengoe, di tthase
tra bona ba diric gore di vele mo byanye bo bo
voleta, leta. Ke gona o simolle go kuela, o tlogo o
futsaeloe, o tuka. Ge o sena go godiva, ba diric
gore o she vatthe o tina, ba o lokela di kgong
gore di o tsoare. Ge o tumele kwa lapeng o tsoa
kwa kgatteng la bana, fela eseng mathegare
ba o tsoa ka mosho le mantsoo. Gape
batho ga ba dumeloa gore ba tse mollo ba o
potolose motse, ge ba ka rialo ba ka thola
motse. Di kgong tse ba gotsang mollo ka tsona
di ea tthokomeloa, gona le tse di sa oneng. Ke
ka mo ba tsoanetseng gore ba di tthokomele, ka
gore bana ba ka di ona, ba tlogo ba senya

8

K32/13

302

16.

8

di lthare tsā bontatā bona. Dikgong tsē disa
 onoeny ke tse:— Moretologa

Mositattou

mmitō

Mokverekoere

Moretologa le mmitō ge o sa onoe ke gore bontata rona
 ba ne boleletse gore ge motho a ka ora lthare tsē
 di kgomo tsā gagoe di tla tsala di namane tsā di
 pholo fela, le eseng e nama gadi ga che e baeu
 teng, ke tshaba lebaka le,

Mositattou bane Batho ba ba utai ba bina ttou
 ke ka lebaka leo o sa onoeny.

Mokverekoere: ona ga gona lebaka le le o thibelang
 gore o seke oa onoa. Fela ne fitthela ontse o sa
 onoe, le rona ne o tshaba ha ne fitthela ontse o
 sa onoe.

Batho ge ba ora mollo, banna ba una nttha elugoe
 kwa mollong oa bona, ba una le basimane.

Basadi bona ba una le basetsana kwa mollong
 oa bona kwa lapeng, ga ba tshakane le
 banna mollo. Banna mollo oa bona o kwa
 kgateng. Mello a tshubang di naga e ne e seo,
 ka gore batho ba une ba sa tsamoe ka mello
 mo nageny, mollo o ne o na o kwa gae fela. O ne
 o sei go dioe gongol le gongol kwa motho e

9*

302

K32/13

17.

9*

ratang. Mollo oa kwa bo goereng o oona he ba
 banna fela ba ba tsoang bogovera le gona ba
 le kwa teng kwa mophatong. Mollo he e: ke
 mollo^o kwa hgotting oa banna (Kgoro)
 { mollo oa kwa lafeng oa basadi
 } mollo oa kwa hgotting la kgosung
 Banna ba ba ngot le ba bangwe ba ora
 mollo kwa hgorong ea bona, fela kwa hgotting
 la kgosung go ora banna ba golo, ba ba
 latileng di nama ka segarifi. Ba bangwe ba beilwe
 he morena ka nosi kwa hgotting gore ba besetse
 mollo gore o sehe oa tina. Ba bangwe he ba
 ba itlisang le go tlo itisa kwa teng, le go uttoa
 di kgang. Mollo o kwa hgotting la kgosung o
 roalela he mephato, ge di kgang di fela morena
 o huwa mephato gore o roalela banna bagolo.
 Basadi ba apaea mabyaloa ba tsetse banna
 ba golo ba, gore ba sehe ba tthoafala ba
 tto ge ba tto gela le hgotting la tthoka mo
 tthokomedi. Le morena le ene o itisa fa
 hgotting fa le banna bagolo ba. fela ene
 o robala kwa teng ea gagole, banna bagolo
 bona kwa hgotting, ba tlo kile go robala
 kwa malapeng a bona.

L. D. Modibedi' end s 302